

XORIY TAJRIBASIDA TALABALARNING ILMIY-TADQIQOTCHILIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH MASALASINI O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIGA INTEGRATSIYALASH

L.R.Djurayeva¹

1. Osiyo xalqaro universiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mas'ul muallif: Djurayeva Lola Rustamovna, Osiyo xalqaro universiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

e-mail:
lolarustamovna8080@gmail.com

Received: 02 Oktabr 2026
Accepted: 07 Oktabr 2026
Published: 12 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Djurayeva, L. R. XORIY TAJRIBASIDA TALABALARNING ILMIY-TADQIQOTCHILIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH MASALASINI O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIGA INTEGRATSIYALASH / L. R. Djurayeva // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 1. — B. 369–374.

Annotatsiya. Mazkur maqolada xorijiy oliy ta'lim tajribasida talabalarining ilmiy-tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning yetakchi modellari hamda ACRLning axborot savodxonligi konseptual asosi tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi xorijiy modellarning umumiy pedagogik mexanizmlarini aniqlash va ularni O'zbekiston oliy ta'lim tizimi sharoitiga moslashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijalariga ko'ra, xorijda ilmiy-tadqiqotchilik ko'nikmasi alohida topshiriq emas, balki o'quv dasturiga integratsiyalashgan, bosqichma-bosqich murakkablashuvchi kompetensiyalar tizimidir. O'zbekiston oliy ta'lim amaliyotida esa mazkur ko'nikmalar ko'pincha bitiruv malakaviy ishini bajarish jarayoni bilan cheklanib qolmoqda, ilmiy rahbarlik tizimida esa ayrim hollarda mentorlikning mazmuniy jihatdan yetarlicha rivojlanmaganligi kuzatiladi. Shulardan kelib chiqib, maqolada ushbu muammolarni hal qilish bo'yicha besh bosqichli integratsiyalashgan model taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Tadqiqot, ilmiy-tadqiqotchilik ko'nikmalari, tadqiqotga asoslangan ta'lim, mentorlik, axborot savodxonligi, qiyosiy pedagogik tahlil, oliy ta'lim.

ИНТЕГРАЦИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА РАЗВИТИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ В СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. В данной статье анализируются ведущие модели развития научно-исследовательских навыков студентов в зарубежной практике высшего образования, а также концептуальная основа информационной грамотности ACRL. Цель исследования заключается в выявлении общих педагогических механизмов зарубежных моделей и разработке практических предложений по их адаптации к условиям системы высшего образования Узбекистана. Результаты исследования показывают, что за рубежом научно-исследовательские навыки рассматриваются не как результат выполнения отдельного задания, а как система компетенций, интегрированная в учебную программу и последовательно усложняющаяся на разных этапах обучения. В практике высшего образования Узбекистана развитие данных навыков зачастую ограничивается процессом подготовки выпускной квалификационной работы, а в системе научного руководства в отдельных случаях наблюдается недостаточная содержательная проработка наставничества. Исходя из этого, в статье предлагается интегрированная пятиэтапная модель, направленная на решение выявленных проблем.

Ключевые слова: исследование, научно-исследовательские навыки, обучение на основе исследований, наставничество, информационная грамотность, сравнительно-педагогический анализ, высшее образование.

INTEGRATING INTERNATIONAL EXPERIENCE IN DEVELOPING STUDENTS' RESEARCH SKILLS INTO THE EDUCATION SYSTEM OF UZBEKISTAN

Abstract. This article examines leading models for developing students' research skills in international higher education practice, as well as the conceptual framework for information literacy developed by ACRL. The aim of the study is to identify the common pedagogical mechanisms underlying international models and to formulate practical recommendations for adapting them to the context of Uzbekistan's higher education system. The findings indicate that, in international practice, research skills are not treated as the outcome of an isolated assignment but rather as a system of competencies integrated into the curriculum and progressively developed in complexity throughout different stages of learning. In Uzbekistan's higher education practice, the development of these skills is often limited to the preparation of graduation qualification papers. Furthermore, in some cases, the substantive aspects of mentoring within the academic supervision system remain insufficiently developed. In light of these findings, the article proposes an integrated five-stage model aimed at addressing the identified challenges.

Keywords: research, research skills, research-based learning, mentoring, information literacy, comparative pedagogical analysis, higher education.

Kirish. Zamonaviy oliy ta'limning eng muhim vazifalaridan biri talabani nafaqat tayyor bilimni o'zlashtiruvchi, balki yangi bilim yaratish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishdir. Bu vazifa ayniqsa ilmiy-tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish orqali hal qilinadi. Xalqaro tajribada talabani ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorligi faqat ilmiy ish yozish qobiliyati bilan cheklanibgina qolmay, u muammoni aniqlash va tadqiqot savolini shakllantirish, axborot va ilmiy manbalarni izlash, ularning ishonchligini baholash, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish, xulosa chiqarish, ilmiy natijalarni yozma va og'zaki shaklda taqdim etish hamda o'z tadqiqot faoliyatini refleksiv baholashni qamrab oluvchi kompleks kompetensiya sifatida talqin qilinadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston oliy ta'lim tizimidagi islohotlar jadal sur'atlarda amalga oshirilmoqda. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi va Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizdan oshirishni, ilmiy klasterlar tashkil etishni va tadqiqot universitetlari tizimini shakllantirishni maqsad qilib qo'yan. So'nggi sakkiz yil ichida oliygohlar soni deyarli uch barobarga oshib, 2025-yilga kelib 207 taga yetdi, talabalar soni esa 1,7 million nafarni tashkil qildi. Bu raqamlar ortida faqat statistik o'sish emas, balki jamiyatda bilimga bo'lgan ehtiyojning o'sib borayotgani mujassam.

Shu bilan birga, miqdoriy o'sish sifat jihatidan mukammallashuv bilan birga kechmoqda. Barcha oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimi joriy etilishi, o'quv dasturlarining xalqaro universitetlar tajribasi asosida qayta ko'rib chiqilishi oliy ta'limni zamonaviy bilim iqtisodiyoti talablariga moslashtirdi. Biroq amaliyotda bir qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Buxoro davlat universitetida o'tkazilgan empirik so'rovnoma natijalariga ko'ra, talabalarining faqat 43 foizi ilmiy-innovatsion faoliyatda ishtirok etgan, ularning aksariyati faqat tanlov yoki topshiriq doirasida qatnashgan. Ilmiy rahbarlik va mentorlik tizimi mavjudligini 28 foiz respondent tasdiqlagan, ammo muntazam hamkorlik zaif ekani qayd etilgan. Grant yoki moddiy yordam olganlar 11 foizni, ilmiy loyihasi amaliyotga tatbiq etilganlar esa bor-yo'g'i 7 foizni tashkil etgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tadqiqot doirasida 2003-2025-yillar oralig'ida nashr etilgan ilmiy manbalar tahlil qilindi. Jumladan, David Lopattoning SURE (Survey of Undergraduate Research Experiences) tadqiqotlari natijalari [5], John Willison va Kerry O'Regan [7] tomonidan ishlab chiqilgan RSD framework yoki konseptual asosi deb nomlasak ham bo'ladi, Mick Healeyning [4] research-teaching nexus bo'yicha ishlari, ACRLning "Framework for Information Literacy for Higher Education" hujjati hamda Germaniya IBL tajribasini yorituvchi manbalar o'rganildi. Shuningdek, O'zbekiston oliy ta'lim tizimidagi mavjud holatni aks ettiruvchi statistik ma'lumotlar, normativ hujjatlar va empirik tadqiqotlar natijalari tahlil qilindi.

Ma'lumki, tadqiqot metodologiyasi uchta asosiy yondashuvga asoslanadi. Bular: qiyosiy pedagogik tahlil, tizimli adabiyotlar tahlili va empirik tadqiqotlar natijalarini umumlashtirish.

Qiyosiy pedagogik tahlil qiladigan bo'lsak. Mazkur tadqiqotda bir qator xorijiy oliy ta'lim tizimlarida ilmiy-tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning yetakchi modellari, jumladan, AQShning Undergraduate Research va mentorlik modeli, Avstraliyaning Research Skill Development (RSD) framework, ya'ni konseptual asosi, Germaniyaning Inquiry-Based Learning (IBL) yondashuvi, Buyuk Britaniyaning research-teaching nexus konsepsiyasi hamda ACRLning axborot savodxonligi tuzilmasi tanlab olindi. Har bir model quyidagi mezonlar bo'yicha tahlil qilindi:

- modelning nazariy asosi va konseptual apparati;
- talaba mustaqilligining rivojlanish dinamikasi;
- o'qituvchining roli va mentorlik mexanizmlari;
- modelning o'quv dasturiga integratsiya darajasi;
- baholash va refleksiya usullari.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan bir nechta empirik tadqiqotlar natijalari umumlashtirildi. Xususan, Buxoro davlat universitetida talabalarining ilmiy-innovatsion faoliyatda ishtiroki bo'yicha o'tkazilgan so'rovnoma natijalaridan olingan ma'lumotlar tahlil qilindi. Ushbu ma'lumotlar O'zbekiston oliy ta'limidagi muammolarni miqdoriy jihatdan baholash imkonini berdi.

Natijalar. AQSh oliy ta'lim tizimida bakalavriat talabalarini real ilmiy tadqiqotga jalb etish alohida e'tibor qaratiladigan yo'nalishlardan biridir. AQSh tajribasida asosan Undergraduate Research va mentorlik modeli talabalarda tadqiqot ko'nikmasini shakllantirishva rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. "Undergraduate Research" American Association of Colleges and Universities (AAC&U) tomonidan yuqori ta'sirli ta'lim amaliyoti – High-Impact Educational Practice sifatida e'tirof etilgan. Bu amaliyot talabani tayyor bilimni o'zlashtiruvchi emas, balki savol qo'yuvchi, ma'lumot to'plovchi, tahlil qiluvchi va yangi xulosaga keluvchi faol subyekt sifatida qaraydi. AAC&U [3] tomonidan 2007-yildan boshlab yuqori ta'sirli amaliyotlar ro'yxatiga kiritilgan Undergraduate Research talabalarining tanqidiy fikrlash, muammo yechish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali ekanligi empirik tadqiqotlarda tasdiqlangan.

Mentorlik AQSh tajribasining muhim jihati sanaladi. Talaba professor yoki tajribali tadqiqotchi rahbarligida individual yoki kichik guruh tarkibida ilmiy loyiha ustida ishlaydi. Tadqiqot mustaqil loyiha, yozgi ilmiy dastur, fan tarkibiga integratsiyalashgan loyiha yoki kurs doirasidagi research experience, ya'ni tadqiqot tajribasi shaklida tashkil etilishi mumkin. Council on Undergraduate Research tashkiloti tomonidan berilgan ta'rifga ko'ra, bakalavriat talabalarining ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati (Undergraduate Research) – bu talabalar tomonidan olib boriladigan, ilmiy yoki ijodiy bilimga hissa qo'shishga qaratilgan, mentor rahbarligidagi tadqiqotdir. Zamonaviy tavsiyalarda talabani amaliy tadqiqot faoliyati muntazam rahbarlik, hamkorlik va o'z vaqtida beriladigan fikr-mulohaza bilan qo'llab-quvvatlanishi kerakligi qayd etiladi.

David Lopatto tomonidan olib borilgan SURE – Survey of Undergraduate Research Experiences tadqiqotlari AQShdagi bakalavrlarning ilmiy-tadqiqot tajribasini empirik o'rgangan. 2003-yilgi ma'lumotlarda 41 ta oliy ta'lim muassasidan 1135 talaba qatnashgan va ular texnik hamda shaxsiy ko'nikmalarda sezilarli o'sishni qayd etgan bo'lib, respondentlarning 87 foizdan ortig'i ilmiy sohada keyingi ta'limni boshlash yoki davom ettirish rejasini bildirgan. Keyingi tadqiqotda 66 ta muassasadan 2021 respondent ishtirok etgan. Talabalar, ayniqsa, tadqiqot jarayonini tushunish, murakkab tadqiqotlarga tayyorgarlik, real muammolar bilan ishlash, mustaqillik va faol o'rganish bo'yicha katta yutuqlarni bildirgan.

Muhim jihati shundaki, bunda natijalar talabalarining o'z-o'zini baholashiga asoslanganligini hisobga olish kerak. Shuning uchun ular to'liq sabab-oqibat isboti sifatida emas, balki "bakalavriat talabalarining ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati" (undergraduate research) tajribasining ta'limiy foydasini ko'rsatuvchi empirik dalil sifatida talqin qilinadi.

Avstraliya tajribasida esa Research Skill Development (RSD), ya'ni tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirish modeli joriy etilgan. Talabalarining ilmiy-tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha eng tizimli modellardan biri John Willison va Kerry O'Regan [7] tomonidan Avstraliyaning Adelaide universitetida ishlab chiqilgan Research Skill Development Framework – RSD hisoblanadi. Mazkur model ilmiy-tadqiqot ko'nikmalarini alohida topshiriqlar sifatida emas, balki bosqichma-bosqich, o'quv dasturiga uzviy integratsiya qilinadigan kompetensiyalar tizimi sifatida ko'radi.

RSD modeli olti asosiy tadqiqot faoliyati yo'nalishini ajratadi:

Embark and clarify – tadqiqotni boshlash, muammoni va bilimga bo'lgan ehtiyojni aniqlash, savol qo'yish;

Find and generate – zarur axborot va ma'lumotlarni tegishli metodlar asosida topish yoki yaratish;

Evaluate and reflect – manbalar, axborot va ma'lumotlarning ishonchiligi tanqidiy baholash hamda tadqiqot jarayonini refleksiv tahlil qilish;

Organise and manage – axborot va ma'lumotlarni tizimlashtirish, tadqiqot jarayoni va jamoa ishini boshqarish;

Analyse and synthesise – ma'lumotlarni tahlil qilish, ularni sintezlash va yangi bilim shakllantirish;

Communicate and apply – tadqiqot natijalarini ilmiy va amaliy auditoriyaga yetkazish hamda yangi bilimni qo'llash.

RSD modelining yana bir muhim jihati – talaba mustaqilligining bosqichma-bosqich oshirilishi. Modelda tadqiqot jarayonidagi avtonomiya besh darajada tavsiflanadi: eng past darajada o'qituvchi tomonidan to'liq belgilangan topshiriqlar, eng yuqori darajada esa talabaning o'zi tashabbus ko'rsatadigan ochiq tadqiqot. Tadqiqot jarayonining olti jihati chiziqli ketma-ketlikda bo'lsa-da, amalda ular ko'pincha rekursiv xarakterga ega bo'lishi mumkin – talaba o'zgargan sharoitlarga qarab avvalgi bosqichlarga qaytishi mumkin. Shu sababli ilmiy-tadqiqotchilik ko'nikmasi birdaniga mustaqil dissertatsiya yozish orqali emas, balki muntazam mashq, metodik yordam va tobora kamayib boruvchi pedagogik "scaffolding" – bosqichma-bosqich pedagogik qo'llab-quvvatlash orqali shakllantiriladi.

RSD modeli asosida turli universitetlardagi kurslar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda talabalar tomonidan shakllangan tadqiqot ko'nikmalarining keyingi o'qish va ish faoliyatida ham dolzarb ekanligi aniqlangan.

Germaniya va Yevropa oliy ta'limida Inquiry-Based Learning (IBL), ya'ni tadqiqotga asoslangan/izlanishga asoslangan ta'lim talabaning bevosita ilmiy izlanish jarayonida o'qishini nazarda tutadi. Mieg [6] va boshqa tadqiqotchilar tomonidan yoritilgan yondashuvga ko'ra, IBLning muhim belgilaridan biri talabaning tadqiqot jarayonining to'liq siklini boshdan kechirishi: savol qo'yish, tadqiqot olib borish, natijaga erishish va mustaqil xulosa chiqarish kabi ko'nikmalarni rivojlantirish ko'zda tutiladi. Shuningdek, tadqiqot natijasi faqat talabaning o'zi uchun "yangi" bo'lishi emas, balki ma'lum darajada yangilik yoki ilmiy qiymatga ega bo'lishi ham inobatga olinadi.

Germaniya universitetlaridagi IBLning pedagogik mohiyati "Bildung durch Wissenschaft" – ilmiy faoliyat orqali ta'lim olish g'oyasi bilan bog'lanadi. Bu g'oya Wilhelm von Humboldt nomi bilan bog'liq bo'lib, u 1810-yilda Berlin universitetini tashkil etishda ilmiy tadqiqot va ta'lim birligini asosiy tamoyil sifatida ilgari surgan. Bunda talaba bilimni tayyor holda qabul qilmaydi; bilimning qanday yaratilishi, tekshirilishi va yangilanishini amaliy tadqiqot orqali o'rganadi.

IBL bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar uning samaradorligi o'qituvchining roli, kurs dizayni, savollarning sifati, hamkorlik, muntazam tayyorgarlik, konstruktiv muvofiqlik va tadqiqot ko'nikmalarining izchil rivojlantirilishiga bog'liqligini ko'rsatgan. Shu bilan birga, talabaning tadqiqotga moslashishi, refleksiya ko'nikmasi va baholashdagi turli xil natijalarni boshqarish muhim muammolar sifatida qayd etiladi.

Buyuk Britaniya oliy ta'lim amaliyotida research-teaching nexus, ya'ni ta'lim va ilmiy-tadqiqot faoliyatining o'zaro uyg'unligini ta'minlash konsepsiyasi muhim o'rin egallaydi. Mazkur yondashuv doirasida talabalarni tadqiqot jarayonlariga faol jalb qilish, ilmiy izlanish, tahlil va mustaqil xulosa chiqarish kompetensiyalarini ta'lim mazmuniga izchil integratsiya qilish hamda ularni bosqichma-bosqich takomillashtirishga ustuvor ahamiyat beriladi. Mick Healey [4] tadqiqot va ta'lim aloqasini to'rtta asosiy shaklga ajratib ko'rsatadi: research-led (tadqiqot mazmuni ta'lim orqali yetkaziladi), research-oriented (talabalar tadqiqot jarayonlari haqida o'rganadilar), research-tutored (talabalar ilmiy maqolalarni tanqidiy muhokama qiladilar) va research-based (talabalar bevosita tadqiqot jarayonida ishtirok etadilar). Ularning ichida research-based model, ya'ni tadqiqotga asoslangan model talabaning bevosita tadqiqot va izlanish jarayonida ishtirok etishini nazarda tutadi.

Mazkur yondashuvning mohiyati oliy ta'limda "talabaga tadqiqot haqida gapirib berish"dan "talabani tadqiqot faoliyatiga olib kirish"ga o'tishdir. Brew esa o'qitish va tadqiqotni birlashtirish uchun academic communities of practice, ya'ni akademik hamjamiyatlar modelini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Bunda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabat hamkorlik, ilmiy muloqot va bilimni birgalikda shakllantirishga yo'naltiriladi.

Bundan tashqari, xorijiy universitetlarda ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida axborot savodxonligi ham qaraladi. Association of College and Research Libraries (ACRL) tomonidan ishlab chiqilgan

"Framework for Information Literacy for Higher Education"da "Research as Inquiry" konsepsiyasi alohida o'rin egallaydi. Unga ko'ra, tadqiqot – bir martalik javob topish emas, balki murakkablashib boruvchi savollarni shakllantirish, javoblarni izlash, mavjud bilimlarni qayta ko'rib chiqish va yangi savollarni yuzaga keltiradigan iterativ jarayondir.

Mazkur konsepsiyada talabadan axborotni shunchaki topish emas, balki uning ishonchiligi, yaratilish jarayoni, qiymati va ilmiy kontekstdagi o'rnini tanqidiy baholash talab etiladi. Shuningdek, talaba faqat axborot iste'molchisi emas, balki yangi bilimni yaratuvchi sifatida ko'riladi. ACRL tuzilmasining olti asosiy konsepsiyasi zamonaviy oliy ta'limda axborot savodxonligining kompleks xarakterini aks ettiradi:

Authority is Constructed and Contextual (Vakolat va ishonchilik kontekst asosida shakllanadi)

Information Creation as a Process (Axborot yaratish jarayon sifatida qaraladi)

Information Has Value (Axborot qiymatga ega)

Research as Inquiry (Tadqiqot izlanish va savolga asoslangan jarayon sifatida)

Scholarship as Conversation (Ilmiy faoliyat ilmiy muloqot sifatida)

Searching as Strategic Exploration (Izlash strategik tadqiqot jarayoni sifatida)

Niderlandiya universitetlarida ham research-based teaching rivojlanayotgan yo'nalishlardan biridir. Leiden universitetining 2025-2028-yillarga mo'ljallangan oliy ta'lim tadqiqot dasturida research-based teaching, ya'ni tadqiqotga asoslangan ta'lim, talabani tadqiqotdan o'rganishi, tadqiqot haqida o'rganishi va tadqiqot orqali o'rganishi bilan tavsiflangan. Ushbu modelda talabalar tadqiqot natijalaridan foydalanish bilan birga, tadqiqot jarayonlari va metodlarida faol ishtirok etadi. Bunday yondashuv talabaga nafaqat fan mazmunini chuqur egallash, balki fandagi bilimlarning qanday o'zgarishi va rivojlanishini tushunish, metodlardan foydalanish va ilmiy muammo bilan mustaqil ishlash imkonini beradi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida talabalar ilmiy-tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi strategik darajada muhim ahamiyat kasb etmoqda. 2025-yilga kelib oliygohlar soni 207 taga yetdi, talabalar soni esa 1,7 million nafarni tashkil qildi. THE Impact Rankings 2025 reytingida 12 ta O'zbekiston oliy ta'lim muassasasi Top 1000 ro'yxatiga kirdi. Bu ko'rsatkichlar tizimning miqdoriy va sifat jihatidan o'sib borayotganini ko'rsatadi.

Biroq talabalar ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga jalb qilinishi darajasi bo'yicha jiddiy muammolar saqlanib qolmoqda. Buxoro davlat universitetidagi so'rovnoma natijalariga ko'ra, talabalar faqat 43 foizi ilmiy-innovatsion faoliyatda ishtirok etgan. Ilmiy rahbarlik va mentorlik tizimi mavjudligini 28 foiz respondent tasdiqlagan. Grant yoki moddiy yordam olganlar 11 foizni, ilmiy loyihasi amaliyotga tatbiq etilganlar esa 7 foizni tashkil etgan. "Science and Education" jurnalida chop etilgan tadqiqotda esa talabalar ilmiy 38 foizi ilmiy to'garaklarga qatnashmasligi, 20 foizi ilmiy jamoalar a'zosi emasligi, ammo sinab ko'rishni xohlashi, 42 foizi esa ilmiy jamoalar faoliyatida faol qatnashishi aniqlangan.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida mentorlik va tyutorlik faoliyatini tartibga soluvchi normativ hujjatlar Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 17-oktyabrdagi 656-son qarori bilan "Oliy ta'lim tashkilotlarida tyutorlik faoliyatini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizom" tasdiqlandi. Bu hujjat mentorlik tizimini rasmiy institutsional asosga o'tkazish yo'lida muhim qadam bo'ldi. Biroq amaliyotda mentorlik ko'pincha rasmiyatchilik xarakteriga ega bo'lib qolmoqda va talabani ilmiy faoliyatini tizimli qo'llab-quvvatlashga to'liq xizmat qilmayotganligi sezilmoqda.

Xorijiy tajribalarni qiyosiy tahlil qilish asosida talabalar ilmiy-tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning quyidagi umumiy mexanizmlari ajralib chiqadi:

Mexanizm	Mazmuni	Kutiladigan natija
Muammoli-savolga asoslangan ta'lim	Talaba real yoki akademik muammodan kelib chiqib savol yaratadi	Muammoni ko'ra olish, ilmiy savol qo'yish
Inquiry-based learning	Talaba izlanish, dalil yig'ish va xulosa chiqarishda faol ishtirok etadi	Mustaqil tadqiqot olib borish
Undergraduate research	Talaba real ilmiy loyiha bilan ishlaydi	Amaliy tadqiqotchilik tajribasi
Mentorlik	O'qituvchi/tadqiqotchi jarayon davomida yo'naltiradi	Metodlarni to'g'ri qo'llash va refleksiya
Bosqichma-bosqich scaffolding	Dastlab yuqori, keyin kamayuvchi pedagogik yordam	Tadqiqotdagi mustaqillik
Research-based teaching	Fan mazmuni tadqiqot jarayoni bilan integratsiyalanadi	Ilmiy va fan kompetensiyalarining birligi
Ilmiy axborotni tanqidiy baholash	Manba sifati, dalil va xulosalar tekshiriladi	Akademik va axborot savodxonligi
Hamkorlikdagi tadqiqot	Kichik guruhlarda ilmiy muammo ustida ishlash	Kommunikativ va kollaborativ kompetensiyalar
Refleksiya	Talaba qo'llagan metod va olgan natijasini tahlil qiladi	Metakognitiv va refleksiv kompetentlik
Ilmiy kommunikatsiya	Maqola, poster, taqdimot, himoya orqali natijani yetkazish	Ilmiy muloqot kompetensiyasi

Ushbu mexanizmlar RSD, IBL, undergraduate research, research-teaching nexus hamda axborot savodxonligi modellarning umumiy jihatlarini ifodalaydi.

Muhokama. Xorijiy modellarning O'zbekiston sharoitiga mosligi hamda ularni oliy ta'lim tizimiga integratsiyalashda ularning har biri muayyan jihatlar bilan ahamiyatlidir.

AQShning Undergraduate Research modeli O'zbekiston oliy ta'limida mentorlikni kuchaytirish va talabalarni real ilmiy loyihalarga jalb etish uchun muhim imkoniyat yaratadi. Bunda har bir bakalavriat talabasi professor-o'qituvchi rahbarligida kichik tadqiqot loyihasida ishtirok etib, muammoni aniqlashdan natijalarni taqdim etishgacha bo'lgan tadqiqot jarayonini to'liq o'zlashtirishi maqsadga muvofiq.

Avstraliyaning RSD frameworki tadqiqotchilik ko'nikmalarini bir martalik topshiriq emas, balki ta'lim bosqichlari davomida izchil shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Shu asosda dastlab muammo va savol qo'yish, keyinchalik manbalarni baholash, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish, yakunda esa mustaqil tadqiqot loyihasini bajarish kabi bosqichlarni o'quv dasturiga kiritish mumkin.

Germaniyaning IBL yondashuvi esa o'qituvchining tadqiqotchi sifatidagi faoliyati va mentorlikning ahamiyatini kuchaytirishga xizmat qiladi. Buyuk Britaniyaning research-teaching nexus konsepsiyasi esa ilmiy izlanishlarni fanlarni o'zlashtirish jarayoni bilan bog'lashni nazarda tutadi. Bunda talabaga har bir fan doirasida kichik tadqiqot topshiriqlarini bajarish imkonini berish orqali bilimni nafaqat egallash, balki uni yaratish mexanizmlarini anglashiga sharoit yaratiladi.

ACRL axborot savodxonligi frameworki asosida esa oliy ta'limda talabalarni xalqaro ilmiy ma'lumotlar bazalari, ilmiy maqolalarni tahlil qilish va axborotni tanqidiy baholashga o'rgatish muhim. O'zbekistondagi ayrim oliy ta'lim muassasalarida tadqiqot metodologiyasi, bibliometrik tahlil va ilmiy izlanish ko'nikmalariga yo'naltirilgan kurs hamda seminarlarning joriy etilayotgani ushbu yondashuvlarni keng miqyosda ommalashtirish uchun amaliy asos bo'la oladi.

Xorijiy tajribalarni umumlashtirib, O'zbekiston oliy ta'lim tizimi uchun quyidagi besh bosqichli integratsiyalashgan modelni taklif etish mumkin.

1-bosqich: Motivatsion asos yaratish. Birinchi kursdayoq talabalarga ilmiy tadqiqot nima ekanini, u nima uchun zarurligini va qanday imkoniyatlar ochishini tushuntirish zarur. Bunda "Ilm-fan haftaligi" kabi tadbirlarni kengaytirish, ilmiy to'garaklarni faollashtirish, tadqiqot natijalarini taqdim etishning ommaviy shakllarini (poster sessiyalari, talabalar konferensiyalari) joriy etish lozim. Tadqiqotlar ko'rsatganidek, talabalarning 68,2 foizi ana shunday tadbirlarda qatnashmagan. Ilmiy to'garaklarga qatnashmaydigan 38 foiz talabani jalb qilish uchun maxsus motivatsion dasturlar ishlab chiqish zarur. Eng katta qiziqish uchinchi kurs talabalarida (58 foiz) kuzatilganini hisobga olib, aynan shu bosqichda tadqiqot faoliyatini faollashtirish maqsadga muvofiq.

2-bosqich: Mentorlik tizimini shakllantirish. Har bir talabaga professor-o'qituvchidan ilmiy rahbar birlashtirish, lekin bu rasmiyatchilikdan haqiqiy hamkorlikka aylantirish zarur. Mentorlikning samaradorligi tadqiqotlarda tasdiqlangan: ustoz-shogird tizimi shakllantirilganda talabalarning 70,7 foizi ilmiy faoliyat bilan shug'ullangan. Mentorlik tizimini baholash mezonlariga kiritish, o'qituvchilarni tadqiqot rahbari sifatida tayyorlash kurslarini tashkil etish lozim. Vazirlar Mahkamasining 656-son qarori bilan tasdiqlangan tyutorlik nizomi bu yo'nalishda muhim huquqiy asos yaratdi.

3-bosqich: O'quv dasturiga tadqiqot elementlarini integratsiyalash. RSD modelidagi kabi har bir o'quv yilida tadqiqot ko'nikmalarining muayyan bosqichini shakllantirish taklif etiladi: birinchi kurs – muammoli savol qo'yish; ikkinchi kurs – manbalarni tanqidiy baholash; uchinchi kurs – ma'lumot yig'ish va tahlil qilish; to'rtinchi kurs – mustaqil tadqiqot loyihasi. Bu bosqichma-bosqichlik talabaning tadqiqot jarayoniga "cho'kib ketishini" emas, balki asta-sekin o'sishini ta'minlaydi.

4-bosqich: Ilmiy kommunikatsiya va refleksiyaning rivojlantirish. Talabalarni ilmiy maqola yozish, konferensiyada taqdim etish, poster tayyorlash va himoya qilishga o'rgatish zarur. Tadqiqot natijalarini nafaqat o'qituvchi uchun, balki keng ilmiy jamoatchilik uchun taqdim etish ko'nikmasini shakllantirish lozim. Refleksiya – talabaning o'z tadqiqot faoliyatini tahlil qilish, qo'llagan metodlari va olgan natijalarini baholash ko'nikmasi – metakognitiv kompetentlikning asosi hisoblanadi.

5-bosqich: Institutsional qo'llab-quvvatlash. Grant mexanizmlarini soddalashtirish, moliyalashtirishni oshirish, tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish uchun aniq yo'l xaritasini yaratish zarur. Buxoro tajribasi ko'rsatganidek, talabalarning 11 foizigina grant yoki moddiy yordam olgan, 7 foizining loyihasi amaliyotga tatbiq etilgan. Bu raqamlarni oshirish uchun universitetlar va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish, ilmiy natijalarni tijoratlashtirish mexanizmlarini yaratish lozim. 2025-yilda fan va innovatsiyalar sohasida 165 ta tashkilotda doktorantura mavjud bo'lib, bu 2024-yilga nisbatan 19 taga (13,0 foizga) ko'paygan. Bu o'sish tendensiyasini talabalarning ilmiy faoliyatiga ham tatbiq etish maqsadga muvofiq.

Xulosa. Xorijiy tajriba talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyalarini faqat kurs yoki bitiruv ishini bajarish jarayonida shakllantirish yetarli emasligini ko'rsatadi. Tadqiqot faoliyati ta'limning barcha bosqichlariga uzviy kiritilib, murakkablik darajasi izchil oshirib borilishi lozim. Bunday yondashuvda talaba faol tadqiqotchi sifatida namoyon bo'lsa, o'qituvchi mentor, fasilitator va ilmiy rahbar rolini bajaradi.

O'zbekiston oliy ta'limida mazkur yo'nalishni rivojlantirishga qaratilgan strategik asoslar mavjud bo'lsa-da, amaliyotda mentorlikning cheklanganligi, tadqiqot faoliyatining uzluksiz yo'lga qo'yilmagani hamda moliyaviy va institutsional ko'makning yetarli emasligi kabi muammolar mavjud. Tadqiqot ma'lumotlariga ko'ra, respondentlarning 43 foizi ilmiy-innovatsion faoliyatda qatnashgan, 28 foizi mentorlik tizimi mavjudligini qayd etgan, 11 foizi grant yoki moddiy ko'mak olgan, 7 foizining ilmiy ishlanmalari esa amaliyotga joriy etilgan.

AQShning Undergraduate Research, Avstraliyaning RSD, Germaniyaning IBL, Buyuk Britaniyaning research-teaching nexus va ACRLning axborot savodxonligi yondashuvlari O'zbekiston sharoitida foydalanish mumkin bo'lgan muhim pedagogik mexanizmlarni taklif etadi. Ularning umumiy jihati talabaga tadqiqot metodlarini shunchaki o'rgatishdan ko'ra, tadqiqot jarayoni orqali ta'lim berish tamoyiliga asoslanishidir. Bu esa tanqidiy fikrlash, kreativlik, muammoni hal qilish, axborot bilan ishlash va akademik muloqot kabi kompetensiyalarni kompleks rivojlantirishga

xizmat qiladi.

Shu asosda taklif etilgan besh bosqichli model – motivatsiyani shakllantirish, mentorlikni yo'lga qo'yish, tadqiqotni o'quv dasturiga integratsiya qilish, ilmiy kommunikatsiya va refleksiyaning rivojlantirish hamda institutsional qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish – O'zbekiston oliy ta'limida talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyalarini izchil rivojlantirishning amaliy mexanizmi sifatida qo'llanishi mumkin.

Umuman olganda, O'zbekiston oliy ta'limida talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali yo'li ilmiy faoliyatni ta'limning yakuniy bosqichiga emas, balki butun ta'lim jarayoniga integratsiya qilish, mentorlikni institutsional darajada mustahkamlash va talabani tadqiqotning faol subyekti sifatida shakllantirishdan iborat. Mazkur yondashuvning izchil joriy etilishi nafaqat talabalarning tadqiqotchilik kompetensiyalarini, balki ularning mustaqil fikrlashi, innovatsion salohiyati va kasbiy raqobatbardoshligini ham oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 17.10.2025 yildagi 656-sonli "Oliy ta'lim tashkilotlarida tyutorlik faoliyatini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" qarori. <https://lex.uz/docs/-7774756>
- [2] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 30.06.2026 yildagi 353-son. <https://www.lex.uz/ru/docs/-4218452>
- [3] Association of College and Research Libraries. Framework for Information Literacy for Higher Education. Chicago: ACRL, 2016.
- [4] Healey M. Linking Research and Teaching to Benefit Student Learning // Journal of Geography in Higher Education, 2005. Vol. 29, No. 2, P. 183-201.
- [5] Lopatto D. Survey of Undergraduate Research Experiences (SURE): First Findings // Cell Biology Education, 2004. Vol. 3, No. 4, P. 270-277.
- [6] Mieg H.A. Inquiry-Based Learning – Undergraduate Research: The German Multidisciplinary Experience. Springer, 2019.
- [7] Willison J., O'Regan K. Commonly known, commonly not known, totally unknown: a framework for students becoming researchers // Higher Education Research & Development, 2007. Vol. 26, No. 4, P. 393-409.